

Met een lach en een traan

Martialis' eerste epigrammenboek

VINCENT HUNINK

Summary: The Roman poet Martial is famous for his humorous epigrams, which often poke fun at people or alleged wrongs in contemporary Rome. But there is much more to Martial, as an illustrative analysis of book 1 shows. Roughly half of the book appears to be devoted to themes that are not directly or obviously funny. There are, for instance, metaliterary poems, series of poems developing one theme in ever changing variations, poems hailing lofty ideals or reflecting funeral themes. Martial clearly strives after *varietas* at every level of his work. So readers do not do justice to him in singling out any specific category, such as the robust jokes for which he is best known. In the end, we may even read his 'funny' epigrams in a serious manner and take his 'serious' epigrams as forms of light-hearted play.

1 Inleiding

De Romeinse dichter Martialis (ca. 40-104) geldt als de keizer van het Romeinse epigram.¹ Als geen ander heeft hij de toon gezet in het genre van de korte, scherpe puntgedichten. De meeste lezers kennen hem van scherp spottende gedichtjes, waarin binnen twee, vier of zes regels naar een grappige pointe wordt gewerkt. Vaak wordt dan een misstand aan de kaak gesteld of een ondeugd belachelijk gemaakt. Geheel naar de smaak van zijn tijd is Martialis er ook dol op om individuele mensen uit te lachen vanwege hun gebreken, fysiek of psychisch, of vanwege hun merkwaardige voorkeuren of hebbelijkheden.² Speciale belangstelling lijkt hij daarbij te hebben voor grove woorden en voor seksuele taferelen. Martialis is voor velen daardoor vooral de dichter van de vlugge grap, de goedkope spot en de harde belediging. Meestal ook als dichter

1 Een algemene, goed toegankelijke inleiding op Martialis is Holzberg (2002). Voor een tot 2014 bijgewerkte, uitputtende bibliografie van Holzberg over het antieke epigram, zie www.niklasholzberg.com/Homepage/Bibliographie.html onder *Antikes Epigramm*. Een bruikbare bloemlezing met commentaar uit Martialis' werk is de Cambridge 'Green Yellow' (Watson en Watson 2003); uit boek 1 is welgeteld één epigram opgenomen (1.102). Voor een op details nuttig maar methodisch wat verouderd commentaar op boek 1, zie Howell (1980). Een veelgebruikte tweetalige uitgave in de Loeb-serie is Shackleton Bailey (1993). In *Lampas* is over Martialis opmerkelijk weinig gepubliceerd, afgezien van De Rynck (1988).

2 Een recente algemene studie naar Romeinse humor is Beard (2014). Daarin krijgt Martialis helaas nauwelijks aandacht.

van de korte adem (zijn kortste gedichtjes worden het vaakst geciteerd) en als veelschrijver. Er zijn inderdaad van hem niet minder dan vijftien boeken epigrammen overgeleverd, een totaal van meer dan 1500 gedichten.³

Toch heeft Martialis ook andere kanten. Wie over de kortste, gemakkelijkste grappen heen leest ziet ook langere gedichten. En verrassender misschien: heel wat gedichten slaan een andere toon aan, een toon die soms kan worden gekenschetst als serieus. Gedichten waarin de lof van personen wordt gezongen, bijvoorbeeld van de keizer of andere rijke beschermers, of waarin het lijkt te gaan om echte waarden waaraan de dichter oprecht gelooft. Of, een speciale categorie, bijna sentimenteel klinkende grafgedichten voor jong gestorvenen. Zulke meer serieus klinkende gedichten lijken traditioneel bij Martialis-lezers minder goed aan te komen⁴. Wie bijtende spot en harde woorden verwacht kan zich verlegen voelen met uitingen van ethisch bewustzijn of genegenheid.

In deze bijdrage wil ik kijken naar het samengaan van de twee polen 'ernst' en 'spot' in Martialis' werk. Gaat het inderdaad om twee tegengestelde aspecten? En zo ja, hoe verhouden die zich tot elkaar binnen zijn boeken? Hoe kan het dat Martialis dan toch vooral bekendstaat als spotter? Om de analyse enigszins overzichtelijk te houden beperk ik mij tot het eerste epigrammenboek, boek 1.

2 Gemakkelijk lachen

Boek 1 wordt voorafgegaan door een in proza geschreven proloog. Daarin gaat de dichter meteen expliciet in op het thema humor. Zijn spot blijft steeds respectvol tegenover levende personen, zo verzekert hij de lezer, ook die uit de laagste klassen. Hierin beweert hij anders te handelen dan schrijvers van vroeger. Verder stelt hij dat zijn grappen gekenmerkt worden door *simplicitas*: ze zijn dus ongecompliceerd, 'rechttoe, rechtaan'. Zijn voornaamste zorg lijkt die aangaande plagiaat: hij waarschuwt anderen om niet hun eigen naam te zetten boven zijn werk. Ten slotte biedt de proloog een omstandige verdediging van 'vrijmoedig taalgebruik', lees: obscene woorden, waarna de tekst wordt afgerond met een kort epigram.

Zo staat de proloog dus geheel in het teken van humor. Daardoor ontstaat de indruk dat het Martialis alleen erom te doen is lezers te vermaken met grap-

3 Volgens en.wikipedia.org/wiki/Martial (geraadpleegd op 10 oktober 2018) zijn het er 1521, waarvan 1235 in disticha.

4 In moderne bloemlezingen is het beeld intussen wel aan het kantelen. Zo vormen 'satirical epigrams' pas de zesde afdeling in Watson en Watson (2003), na 'Martial and poetry', 'poet and patron', 'Martial and the city of Rome', 'women' en 'sexual mores'. Maar in de recente bloemlezing McLean (2014) zijn de vijftig uit boek 1 opgenomen epigrammen weer vrijwel alleen van het bekende harde, 'satirische' patroon.

pen en grollen, die misschien vrijmoedig zijn, maar niet *te* persoonlijk of boosaardig of nodeloos obsceen. ‘Harde, maar veilige grappen’, zou men samenvattend kunnen zeggen.

Inderdaad bevat boek 1 een aantal gedichten waarvoor deze typering opgaat. Het betreft epigrammen zoals je ze vaak in schoolbloemlezingen uit Martialis ziet, vooral korte grappen ten koste van bij naam genoemde personen: Cotta wil *bellus én magnus* lijken (9), Gemellus wil trouwen met Matronilla vanwege haar hoest (en dus het vooruitzicht op een erfenis) (10) en ridder Sextus drinkt te veel (11). In een tweede blokje maakt de dichter een flauwe grap over advocatuur versus landbouw, ten koste van zijn raadgever Titus (17), terwijl gedicht (18) het opneemt voor een kruik Campaanse wijn, die is ‘mishandeld’ door Tucca. Een zekere Aelia wordt bespot omdat ze door hoestbuien haar laatste tanden verliest (19) en voor de vraatzuchtige Caecilianus wenst de dichter een maaltje giftige paddenstoelen (20). Hardere, seksuele grappen volgen in 23 en 24, met varianten over verkeerde drinkgewoonten in 26, 27 en 28. Het beroep van Diaulus, lijkgraver, wordt bespot in 30 (met een variant in 47), terwijl Sabidius als persoon in twee regels wordt afgeserveerd zonder een echte reden (32).

Op een derde van het epigrammenboek lijkt de horizon van de spotthema’s daarmee wel zowat bepaald.⁵ In de rest van het boek volgen vooral varianten hierop. Nogal wat epigrammen zijn gericht tegen vrouwen, met een duidelijke nadruk op vrouwelijke seks,⁶ maar ook liefde en seks van mannen lenen zich geregeld voor grappen.⁷ Andere terugkerende motieven zijn geld en rijkdom,⁸ drink- en tafelgewoonten,⁹ en verzen schrijven.¹⁰ Een aantal epigrammen past niet exact onder de genoemde thema’s maar blijft wel binnen dezelfde satirische sfeer.¹¹

Als ik de cijfers na deze voorlopige analyse¹² optel kom ik op 62 grappige dan wel grappig bedoelde gedichten. Op een totaal van 118 epigrammen in boek 1 is dat net iets meer dan 50%.

5 Een korte analyse van de diverse typen ‘Witz’ in Martialis is te vinden bij Holzberg (2002: 86-97).
6 33, 34, 46, 57, 62, 64, 73, 74, 90, 94 en 100.

7 68, 77, 83, 84, 92, 96 en 115. Expliciet seksueel woordgebruik in Martialis is tegenwoordig geen algemeen taboe meer, maar was in vroeger tijd vaak een steen des aanstoots; voor 19e eeuwse Engelse vertalingen zie Williams (2015).

8 58, 59, 75, 80, 85, 99 en 103.

9 37, 43, 56, 71, 87 en 106.

10 110 en 118.

11 41, 50, 65, 67, 69, 79, 81, 86, 89, 95, 97, 98, 102 en 112.

12 Natuurlijk zijn de grenzen tussen ernst en spot soms vloeiend en deels afhankelijk van persoonlijke smaak. De tot hier gegeven overzichten pretenderen niet meer te zijn dan een globale categorisering van satirische motieven.

3 Gedichten schrijven

Een eerste, misschien verbazende conclusie dient zich hiermee direct aan: *bijna de helft* van Martialis' eerste epigrammenboek is gewijd aan thema's die niet onmiddellijk of primair bedoeld lijken om een lach op te wekken.

Al meteen bij de opening van de bundel wordt een thema zichtbaar dat in boek 1 als een rode draad terugkeert, tot het einde toe: verzen schrijven.¹³ Nadat Martialis in de proza-proloog via het motief 'humor' de aandacht heeft gevraagd voor zijn poëtische activiteit, opent hij zijn bundel met maar liefst vijf gedichten die verwijzen naar zijn eigen leven en werk. In een eerste 'meta-literaire' gedicht kondigt hij met enig tromgeroffel zichzelf aan:

*hic est quem legis ille, quem requiris,
toto notus in orbe Martialis
argutis epigrammaton libellis:
cui, lector studiose, quod dedisti
uiuenti decus atque sentienti,
rari post cineres habent poetae.*

Hier is hij dan – u leest hem, vraagt naar hem –:
de wereldwijd vermaarde Martialis
met zijn spitse epigrammenboekjes!
Beste lezer, wat u hem aan eer
en hulde gaf bij leven en bewustzijn
krijgen dichters zelden na hun dood.
(Martialis 1.1)¹⁴

Het korte vers noemt de dichter bij naam, alsof hij een nieuweling is die introductie behoeft. Tegelijkertijd maakt het gedicht enkele punten die hiermee in strijd lijken. Zo spreekt de dichter over zichzelf als iemand die wereldberoemd is en al veel gelezen wordt, ja, bij leven en welzijn grote populariteit geniet. De verwijzing naar een meervoud 'epigrammenboekjes' (*argutis epigrammaton libellis*; 1.1.3) suggereert daarbij dat de dichter al verschillende publicaties op zijn naam heeft staan. Voor een openingsgedicht in een 'boek 1' is dat minstens bevreemdend.¹⁵ Misschien dateert het gedicht uit een latere

13 Motieven zoals schrijven en boeken maken komen opvallend veel voor bij Martialis; zie onder meer Fowler (1995).

14 De Latijnse tekst is gebaseerd op de Oxford Classical Text van Lindsay (1965⁶), met enkele kleine aanpassingen op basis van de in noot 1 genoemde Loeb-editie van Shackleton Bailey (1993). Vertalingen van Martialis 1 in dit artikel komen uit Hunink (2015a). De typografie van de boekvertaling (met vooral korte Nederlandse versregels) is voor dit artikel aangepast.

15 Volgens Howell (1980: 103) verwijst Martialis hier niet zozeer naar zijn *Liber de Spectaculis*, *Xenia* en *Apophoreta*, die eventueel kunnen gelden als zijn vroegste gepubliceerde werken. Veel eerder zou Martialis hier doelen op jeugdwerk dat al langer circuleert (zie ook 1.113).

periode uit Martialis' carrière en is het pas bij latere versies van het boek als opening toegevoegd samen met de proza-proloog.¹⁶

Gedicht 2 zou in ieder geval geschikt zijn als een passende opening van het boek. De lezer wordt er direct aangesproken en krijgt het dringend advies het boek te kopen, inclusief concrete aanwijzingen waar dat mogelijk is.¹⁷

*qui tecum cupis esse meos ubicumque libellos
et comites longae quaeris habere uiae,
hos eme, quos artat breuibus membrana tabellis:
scrinia da magnis, me manus una capit.
ne tamen ignores ubi sim uenalis et erres
urbe uagus tota, me duce certus eris:
libertum docti Lucensis quaere Secundum
limina post Pacis Palladiumque forum.*

Je wilt mijn boekjes bij je hebben, overal?
Je zoekt gezelschap voor een lange reis?
Dan koop ze! Dikke pillen zijn het niet. Neem kisten
voor de Groten – ik pas in één hand.
Maar waar ben ik te koop? Ik geef die informatie.
Dwaal niet doelloos rond, neem mij als gids:
de winkel van Secundus, de geleerde, bij de
Vredestempel: dáár. Bij Nerva's Forum.
(Martialis 1.2)

Opnieuw is er sprake van *libellos*, in het meervoud dus, en opnieuw roept het gedicht vragen op. Als de lezer het leest, heeft hij het boek dan al in handen? Staat hij dan dus al in de genoemde winkel bij het Nerva-forum? Of is het gedicht nog in de prepublicatie-staat, zoals toen de dichter er voordrachten uit gaf tijdens *recitationes* in Rome? Voor de fijnproevers zijn deze vragen eigenlijk best grappig.¹⁸ Misschien zouden we hier kunnen spreken van een soort meta-literaire humor: licht ironische, *campy* verwijzingen naar eigen werk en naar het literaire bedrijf in Rome in het algemeen, in combinatie met opzichtige reclame voor de boekhandel van Secundus.

In gedicht 3 wordt het boek zelf, in het enkelvoud, toegesproken. Het wil de wijde wereld in, weg uit het veilige huis van de dichter naar de boekhandels in Rome, onbewust van de harde literaire kritiek die het te wachten staat. De dichter lijkt hier opnieuw half-serieus. De lichte, plagerige toon valt op, maar tegelijk dekt hij zich duidelijk alvast in tegen negatieve oordelen door zijn boekje als het ware te personifiëren en een eigen wil te geven, los van hem-

16 Zie ook Holzberg (2002: 124-125), die daarbij uitgaat van een gereviseerde uitgave van alle twaalf reguliere epigrammenboeken in een geheel.

17 De slotregel noemt een precieze locatie in Rome. Voor de literaire weergave van de stad Rome in Martialis' werk, zie Roman (2010; voor dit gedicht p. 102).

18 Commentatoren gaan naar aanleiding van dit gedicht vanzelfsprekend in op details van boekpublicatie in Rome, maar laten het meta-literaire aspect veelal ongenoemd.

zelf. In gedicht 4 spreekt de dichter niemand minder dan de keizer aan.¹⁹ Die moet de *libellos* (meervoud) met mildheid bezien en de obscene grappen niet te zwaar opvatten. Het epigram eindigt met een beroemde regel, die vaak als exemplarisch voor Martialis en zijn poëzie wordt geciteerd:

lasciva est nobis pagina, vita proba

Mijn teksten zijn gewaagd, mijn leven deugt.
(Martialis 1.4.8)

Het apologetische karakter van de tekst is evident. Op dat punt sluit het vers ook goed aan bij de proza-proloog, waarin vrijmoedig taalgebruik ook al werd verdedigd.²⁰ Het apologetische thema komt later in de bundel nog terug in een wat langere variant in epigram 35.

Ter afronding van de vijf meta-literaire openingsgedichten legt Martialis een niet nader genoemde persoon, die gezien zijn woorden onmiskenbaar de keizer zelf is, een distichon in de mond:

*'do tibi naumachiam, tu das epigrammata nobis:
vis, puto, cum libro, Marce, natare tuo.'*

'k Schenk jou een naumachie, jij Mij je poëzie?
De plomp in kun jij, Marcus, met je boek.'
(Martialis 1.5)

Na de diverse serieuze of half serieuze meta-literaire punten kan de dichter hier eindigen met een grapje dat ogenschijnlijk ten koste gaat van zichzelf. De verwijzing naar een *naumachie* doet denken aan zijn eerder gepubliceerde *Liber de Spectaculis*,²¹ waarin van zo'n waterspektakel feitelijk sprake was. Epigram 5 zou misschien kunnen gelden als een literaire weerslag van dat vroegere boek, bij wijze van knipoog naar de echte Martialis-fan: de dichter geeft de keizer het *Liber de spectaculis*, waarop de keizer reageert met een eigen goede grap, die door de dichter weer bewust wordt geciteerd om de keizer als grappenmaker (die natuurlijk niet *meent* wat hij zegt) in het zonnetje te zetten. Keizer, dichter, publiek: iedereen blij.

Ook na het openingsblok blijven (meta-)literaire kwesties een constante factor in boek 1. Soms gaat het om zelfrelativerende opmerkingen van de

19 Martialis doet dit in zijn werk gewoonlijk met de opportune aanduiding *Caesar*. Daarmee dekt hij zich effectief in tegen de nadelen van een eventuele troonswisseling. Iedere volgende keizer heet immers, hoogstwaarschijnlijk, opnieuw Caesar.

20 Binnen de Romeinse literatuur zou zich dit motief ('brave dichter kan gerust vieze versjes maken') ontwikkelen tot een vaste literaire topos. Beroemd is bijvoorbeeld de kernachtige verwoording in een fragment van keizer Hadrianus: *lascivus versu, mente pudicus eras* (Hadrianus fr. 3) 'in je vers was je gewaagd, in je geest kuis.'

21 Voor een uitgave met commentaar zie Coleman (2006).

dichter, kennelijk bedoeld om kritiek op zijn werk te voorkomen. Een voorbeeld hiervan is:

*sunt bona, sunt quaedam mediocria, sunt mala plura
quae legis hic: aliter non fit, Avite, liber.*

Soms goed, vaak matig, vaker slecht is wat hierin staat.
Enkel zo, Avitus, krijgt men boeken.
(Martialis I.16)

Vergelijkbare epigrammen met literaire zelfspot of ogenschijnlijke depreciatie van eigen werk zijn 45, 107 (met het welbekende *recusatio*-motief), 113, 117 en 118. Wie deze serie gedichten achter elkaar leest ziet al snel dat het waarschijnlijk een pose is, want de dichter laat geen gelegenheid voorbijgaan om mensen op te roepen zijn werk in ieder geval wel te *kopen*.

Een vaker terugkerend thema is de angst voor plagiaat, iets wat al in de proloog was aangestipt. Verschillende figuren worden door de dichter bestraffend toegesproken vanwege hun vermeende misbruik van Martialis' werk. Fidentinus draagt eruit voor alsof het zijn eigen werk betreft, in 29, 38 en, als langste, 53, nog gevolgd door 72.²²

In andere teksten is de toon serieuzer, zoals in 25, waar Faustinus de raad krijgt zijn 'zeer geleerde werken' uit te geven, of 76, waar Flaccus juist te horen krijgt dat de poëzie niet lucratief is. Een fraai voorbeeld van ernstige literaire thematiek is 61, waar Martialis een aantal 'dichtersteden' opnoemt, zoals Verona en Mantua, bekend als geboorteplaatsen van Catullus respectievelijk Vergilius, om ten slotte zijn eigen Spaanse geboorteplaats Bilbilis op te voeren. Daarmee zet hij zichzelf zonder merkbare ironie of zelfspot in een lange rij van beroemde dichters.

Zo is er dus vanaf de proza-proloog tot aan het slotgedicht 118 constant aandacht voor het literaire bedrijf in verschillende vormen, met haast ongemerkt een hoofdrol voor de persoon en het werk van Martialis zelf. In meer dan twintig gedichten domineert deze (meta-)literaire inslag, die daardoor wel kan gelden als een van de belangrijkste accenten van de dichter in zijn boek 1.

4 Beestentafereel

Naast expliciet literaire kwesties zijn er nog andere elementen in boek 1 waaraan de dichter opvallend veel aandacht besteedt. Meteen na het meta-literaire openingsblok (1-5) volgt een gedicht over een leeuw en een haas, dat als mo-

22 Plagiaat is ook het dominante motief in 52 en het lange gedicht 66. Slechte literatoren vormen natuurlijk ook een gemakkelijk doelwit. De epigrammen 63, 91 en 110 getuigen daarvan. Voor plagiaat als vast thema in Martialis' werk, zie Seo (2009).

tief mooi aansluit bij de eerder genoemde context van theater en spelen uit 5. Beschreven wordt een tafereel waarbij een leeuw, kennelijk in de arena, ‘overwonnen’ wordt doordat een haas zijn bek inloopt en ongedeerd weer uitloopt:

*aetherias aquila puerum portante per auras
inlaesum timidis unguibus haesit onus:
nunc sua Caesareos exorat praeda leones
tutus et ingenti ludit in ore lepus.
quae maiora putas miracula? summus utrisque
auctor adest: haec sunt Caesaris, illa Iovis.*

De arend droeg de jongen door de hoge lucht:
de vracht hing veilig in benauwde klauwen.
Nu zijn Caesars leeuwen ook gewonnen door
hun prooi: een haasje huppelt in hun muil.
Welk wonder is het grootste? Beide zijn bedacht door
Hoogste Machten: Caesar! Jupiter!
(Martialis 1.6)

Het is dit ogenschijnlijk onbeduidende en in moderne ogen niet speciaal grappige theatermotief²³ dat Martialis in de loop van zijn boek keer op keer laat terugkomen. Met een uitputtend vertoon van literaire en retorische techniek levert de dichter daarop een hele reeks varianten.

Zo wordt in 14 de ogenschijnlijke mildheid van de leeuw jegens de haas gekoppeld aan het karakter van degene die voor het wilde dier heeft betaald, de Keizer zelf.²⁴ De haas wordt toegesproken en gerustgesteld in 22, terwijl in 48 het wat gezochte punt wordt gemaakt dat de haas aan snelheid heeft gewonnen op het moment dat hij de leeuwenmuil uitrent. En nog is Martialis niet door zijn troeven heen: in 51 en 60 wordt de haas tweemaal wederom toegesproken, dan op een wat kritischer toon: het dier moet niet denken dat het iets voorstelt, het moet de leeuw eigenlijk niet lastigvallen.

De actieve lezer is op dat punt in het boek wellicht begonnen te fantasieren over nog weer andere mogelijke varianten.²⁵ Die blijven vervolgens, verrassend genoeg, uit tot aan het slot, als de dichter nog éénmaal uitpakt met wat je een *grande finale* kunt noemen: in maar liefst 22 hendecasyllabi schil-

23 Ook hier lijkt een duidelijke link aanwezig met het *Liber de Spectaculis*, waarin eveneens verschillende keren een ‘tema con variazioni’ wordt opgevoerd, zoals dat van een groot beest dat een ander groot beest op de hoorns neemt (*Liber de Spectaculis* 9, 19 en 22) of een moederzwijn dat in de arena getroffen wordt en uit haar wond kleintjes baart (*Liber de Spectaculis* 12-13-14).

24 Deze vorm van indirecte keizervleierij is ook markant aanwezig in het *Liber de Spectaculis*, zie 10, 17 en 29; verder onder meer 1, 3 en 26.

25 Denkbaar varianten op het motief zouden bijvoorbeeld nog zijn: een bestraffende aanspreking van de leeuw, een directe aanspreking van de keizer die de spelen organiseert of de dompteur die in de arena de show leidt, een beschrijving van de reacties van het publiek, of een catalogus van duels tussen ‘groot’ en ‘klein’ in mythologie en geschiedenis.

dert Martialis een panorama van verschillende dierenacts in de arena, waarbij ‘leeuw en haas’ als een soort climax dient. De gewillige gehoorzaamheid van alle dieren wordt afsluitend in positieve zin geassocieerd met de keizer:

*haec clementia non paratur arte,
sed norunt cui seruiant leones.*

Zulke mildheid leer je niet door training.
Nee, die leeuwen weten wie zij dienen!
(Martialis 104.21-22)

Bij wijze van nevenvariant komt het motief van leeuw en haas overigens ook terug in een ander epigram, ongeveer halverwege de bundel:

*lasciuos leporum cursus lususque leonum
quod maior nobis charta minorque gerit
et bis idem facimus, nimium si, Stella, videtur
hoc tibi, bis leporem tu quoque pone mihi.*

Dartel hazenspel en leeuwenpret bezingt
mijn werk, gebundeld en in losse verzen.
Soms zelfs dubbel. Stella, vind je dat teveel?
Serveer mij dan als wraak ook tweemaal haas!
(Martialis 44)

Martialis kan het als een volleerde ‘tafelschuimer’ kennelijk niet laten om het dierenmotief ook te gebruiken voor een culinaire grap.

Het lijkt allemaal vrij ver af te staan van wat in de 21e eeuw doorgaat voor humor of hoogstaande kunst, maar voor Martialis en zijn lezers was dit ‘tema con variazioni’ (een reeks van acht gedichten) misschien wel een hoogtepunt uit de bundel. Het lijkt niet overdreven te stellen dat hij met deze serie gedichten een soort staalkaart wil afgeven van zijn literaire kunnen, zijn vermogen om een klein motief in om te werken tot een soort poëtische symfonie.

5 Ernstige boodschappen

Met een beetje goede wil kan de lezer de groep gedichten van meta-literaire aard en de ‘leeuw en haas’-reeks nog laten doorgaan voor lichtvoetige poëzie. Van satirische, bijtende spot is weliswaar geen sprake, maar je zou minstens kunnen spreken van half-serieuze gedichten. Maar een derde groep epigrammen in Martialis’ eerste boek lijkt een werkelijk andere toon aan te slaan. Ik doel nu op een aantal gedichten waarin lovend wordt gesproken over vrienden of machtingen, of waarin hooggestemde idealen worden verwoord. Wat bijvoorbeeld te denken van gedicht 8, waarin een zekere Decianus wordt geprezen?

*quod magni Thraseae consummatique Catonis
dogmata sic sequeris salvos ut esse velis,
pectore nec nudo strictos incurris in ensis,
quod fecisse velim te, Deciane, facis.
nolo virum facili redemit qui sanguine famam,
hunc volo, laudari qui sine morte potest.*

De grote Thrasea en Cato de Volmaakte
volg jij na, maar met behoud van leven:
'Niet met blote bast de zwaarden tegemoet!'
Uitstekend, Decianus, prima zo.
Voor mij geen held die zijn beroemdheid koopt met bloed
maar een die zonder sterven lof verdient.
(Martialis 1.8)

De verder onbekende Decianus wordt eerst op één lijn gesteld met twee bekende figuren uit republiek en vroege keizertijd, die stierven voor hun stoïcijnse idealen. Dat is al tamelijk serieus, maar Martialis doet er nog een schep bovenop: Decianus vergooit zijn leven niet door zinloos verzet, maar zorgt dat hij erbij blijft leven. Hoe hij dan precies Thrasea en Cato navolgt blijft schimmig, maar de dichter lijkt in ieder geval zonder voorbehoud positief ten aanzien van Decianus. Het lukt mij althans niet om in de lof van hem iets van ironie of valsheid te zien. Dat geldt ook voor het volgende, expliciet prijzende gedicht op dezelfde Decianus:

*si quis erit raros inter numerandus amicos,
quales prisca fides famaue novit anus,
si quis Cecropiae madidus Latiaque Minervae
artibus et vera simplicitate bonus,
si quis erit recti custos, mirator honesti
et nihil arcano qui roget ore deos,
si quis erit magnae subnixus robore mentis:
dispeream si non hic Decianus erit.*

Als iemand gelden mag als ware vriend zoals in lang vervlogen tijden heeft bestaan,
als iemand in de Griekse en Romeinse kunsten
werkelijk gepokt is en gemazeld,
eerlijk, recht door zee, rechtschapen, man van eer,
als iemand nooit tot goden stiekem bidt,
als iemand bogen kan op grote geesteskracht
– mijn kop eraf of dat is Decianus!
(Martialis 1.39)

Behalve oude helden zoals Thrasea en Cato vallen in de epigrammen nog andere beroemde Romeinse namen. Gedicht 13 beschrijft in het kort het legendarische verhaal van de zelfmoord van Paetus' vrouw Arria uit het jaar 42. Zij

ging hem moedig voor in de dood en sprak daarbij volgens de overlevering de woorden: ‘*Paete, non dolet!*’ (‘Paetus, het doet geen pijn!’).²⁶ Martialis werkt dit om tot een nieuwe pointe:

*casta suo gladium cum traderet Arria Paeto,
quem de visceribus strinxerat ipsa suis,
‘si qua fides, vulnus quod feci non dolet,’ inquit,
‘sed tu quod facies, hoc mihi, Paete, dolet.’*

De kuisse Arria gaf Paetus ’t zwaard dat zij met eigen hand haar borst had uitgetrokken. ‘Heus’, sprak zij, ‘die wond van mij is pijnloos, maar de wond die jij gaat slaan, die doet mij pijn!’
(Martialis I.13)

Een aardig bedachte variatie is het zeker, maar van humor lijkt hier toch geen sprake. De aanleiding van zo’n ‘historiserend’ gedicht blijft onduidelijk.²⁷ Misschien grijpt de dichter inderdaad gewoon terug op een beroemd tafereel uit de Romeinse geschiedenis. Maar het zou ook goed kunnen dat hij in een gedicht een scène vastlegt die in zijn dagen op een of andere wijze werd uitgebeeld in het theater of in pantomime-voorstellingen, of dat hij in dichterlijke woorden een tafereel beschrijft dat ergens is aangebracht als schildering. Bij gebrek aan aanwijzingen is hierover weinig met zekerheid te zeggen, anders dan dat het steeds gaat om zaken die bij de dichter en zijn Romeinse lezers blijkbaar bewondering oproepen.

Die bewondering kan overigens ook tijdgenoten gelden. De twee gedichten over Decianus lieten dat al zien. In 36 wordt de lof gezongen van een tweeling, Tullus en Lucanus: elk van beiden zou, indien mogelijk, graag willen sterven voor de ander. En in 78 wordt tijdgenoot Festus, een vriend van keizer Domitianus, geprezen om zijn dappere, zelfgekozen dood middels het zwaard:

*indignas premeret pestis cum tabida fauces
inque ipsos vultus serperet atra lues,
siccis ipse genis flentes hortatus amicos
decevit Stygios Festus adire lacus.
nec tamen obscuro pia polluit ora veneno
aut torsit lenta tristia fata fame,
sanctam Romana vitam sed morte peregit
dimisitque animam nobiliore rogo.
hanc mortem fatis magni praeferre Catonis
fama potest: huius Caesar amicus erat.*

26 Plinius, *Brieven* 3.16.

27 Andere verzen met oude Romeinse helden of heldinnen zijn 21 over Porsenna en 42 over Cato’s vrouw Porcia.

Een onverdiende kwaal verteerde Festus' hals;
 het zwart verderf bekwam zelfs zijn gelaat.
 Met droge ogen bood hij droeve vrienden troost
 toen hij besloot te reizen richting Styx.
 Maar geen geheim vergif besmeurde zijn voornaam
 gezicht, geen hongerdood verwrong zijn lot.
 Het einde van zijn deugdzaam leven was Romeins,
 en edel was het heengaan van zijn ziel.
 Hij mag een voorbeeld zijn dat Cato overtreft:
 ook Festus kende Caesar. Maar als vriend.
 (Martialis 1.78)

De indirecte vleierij aan het adres van de keizer mag eventueel wat 'tongue-in-cheek' zijn, de rest is overduidelijk gemeend.

Onder de gedichten met oprecht klinkende boodschappen valt ook een groep epigrammen aan het adres van sociaal hogerstaande *patroni*, tot wie de dichter zich bescheiden maar niet zonder zelfbewustzijn wendt. Van een zekere Regulus wordt tweemaal in fraaie verzen verteld hoe in zijn mooie buitenhuis een zuilengang is ingestort, gelukkig zonder dat er gewonden vielen (12 en 82). Het is vermoedelijk diezelfde Regulus die in 111 geprezen wordt om zijn wijsheid, vroomheid en intellect.²⁸ Een zekere mate van overdrijving kan hierbij aan de orde zijn (Martialis kon zo'n *patronus* moeilijk bekritisieren of bespotten), maar de toon klinkt toch niet onoprecht.

Misschien ligt de zaak wel anders in een aanstellerig 23-regelig gedicht over Issa, het hondje van Publius. Het blijkt een luxe schoothondje, dat zo omstandig wordt geprezen dat het moeilijk te geloven is dat Martialis het helemaal meent. Misschien is vriend of patroon Publius intussen maar wat blij geweest met het poëtische portret van zijn geliefde hondje. Het gedicht is blijkens de tekst gemaakt naar aanleiding van een geschilderd portret van het dier.

Ook duidelijk positieve levenslessen, helemaal in de Romeinse traditie van de satire sinds Lucilius en Horatius, ontbreken niet. Vriend Julius krijgt in 15 het welgemeende advies om niet 'morgen' te gaan leven maar 'vandaag', een moraliserende evergreen waar inhoudelijk weinig op valt af te dingen. En in 103 luidt het advies aan een zekere Scaevola om zijn verworven rijkdom niet op te potten maar goed te gebruiken, en er gerieflijk van te leven, een advies dat wellicht niet geheel zonder oog voor het eigenbelang van de dichter wordt gegeven.²⁹

28 Andere gedichten in deze 'sociale' categorie zijn 54, 70 en 108.

29 Daarop wijzen misschien de slotregels 11-12: 'Ik dien een aanklacht in! Bedrieger! Loochenaar! | Leef goed! Of geef de goden hun miljoen.'

6 Gevoelige gedichten

In de zojuist besproken categorie gedichten was de lichtheid weliswaar niet geheel afwezig, maar het geheel oogde voor een epigrammendichter als Martialis toch tamelijk serieus. Daarbij verwees ik al even naar de traditie van de Romeinse satire, waarin naast scherpe kritiek op misstanden en ondeugden ook ruimte werd gemaakt voor positieve boodschappen over hoe het dan wel moet.³⁰ Natuurlijk speelt de lange traditie van het Griekse epigram hier ook een rol. Al in de Griekse voorbeelden uit de klassieke en hellenistische perioden vervullen epigrammen een bredere rol dan als dragers van humor en satire alleen. De benaming *epigram* duidt letterlijk op een ‘opschrift’, op een muur of een kunstwerk, of een graf.

Het is wellicht bij deze oude traditie van niet-humoristische én niet-moraliserende ‘opschriften’ dat Martialis aansluit in een vierde, opvallende categorie gedichten in zijn eerste epigrammenboek. Hierbij doel ik op een korte, maar indrukwekkende reeks voorbeelden van wijdingsgedichten en funeraire poëzie. In gedicht 31 komt een zekere Encolpus³¹ aan het woord, achter welke naam de lezer zich na enkele regels een slavenjongen voorstelt. Deze kenschetst zichzelf als *domini centurionis amor* ‘liefje van zijn meester, centurio’. Die meester, Pudens, wordt weldra bevorderd tot *primipilaris*, en ter gelegenheid daarvan zal de slavenjongen zijn haar wijden aan Phoebus. De rest van het achtregelige gedicht spreekt de wens uit dat dit snel mag gebeuren, en dat de meester dan maar lang in erotische zin van zijn slaaf mag genieten.³² Het gedicht roept verschillende vragen op,³³ maar in elk geval kan men constateren dat Martialis een oude literaire traditie oppakt, in dit geval van ‘wijdingsepigrammen’, en combineert met (homo-)erotische motieven.

Iets vergelijkbaars gebeurt ook met funeraire poëzie. Vrij laat in boek 1 krijgt de lezer namelijk enkele grafgedichten voorgeschoteld, iets wat in het algemeen niet direct met Martialis wordt verbonden, zeker niet omdat ze verrassend gevoelig lijken. Het eerste ervan is voor, alweer, een slavenjongen, genaamd Alcimus.

- 30 De parallel met hedendaagse cabaretiërs dringt zich op. Geregeld treden zij voor het voetlicht met felle en grove aanvallen op verkeerde normen en modieuze grillen, om aansluitend de lof te zingen van waarden zoals authenticiteit (‘trouw blijven aan jezelf’) of eenvoud en eerlijkheid.
- 31 De naam doet onvermijdelijk denken aan die van Encolpius, de verteller en hoofdpersoon in Petronius’ roman *Satyricon*, een tekst die Martialis vermoedelijk heeft gekend. Wellicht is de associatie welbewust.
- 32 Het commentaar van Howell benadrukt dat het afsnijden van hoofdhaar de overgang naar volwassenheid markeert, en tevens het einde van homo-erotisch contact, ‘hence the eagerness of the boys to cut it off’ (Howell 1980: 172). Het gedicht van Martialis suggereert dat laatste element nu juist niet. Encolpus wenst dat meester en slaaf van Phoebus’ gaven mogen genieten en dat hij snel geschoren wordt maar pas laat ‘man wordt’.
- 33 Uit Martialis 5.48 blijkt dat Encolpus zijn haren vrijwillig afsnijdt, min of meer tegen de zin van Pudens. Kennelijk heeft Pudens de gewenste promotie niet gekregen.

*Alcime, quem raptum domino crescentibus annis
 Labicana levi caespite velat humus,
 accipe non Pario nutantia pondera saxo,
 quae cineri uanus dat ruitura labor,
 sed faciles buxos et opacas palmitis umbras
 quaeque virent lacrimis roscida prata meis
 accipe, care puer, nostri monumenta doloris:
 hic tibi perpetuo tempore vivet honor.
 cum mihi supremos Lachesis perneuerit annos,
 non aliter cineres mando iacere meos.*

Alcimus, jij werd je heer ontroofd in je jaren van bloei,
 nu lig je langs de Labicana onder lichte plaggen.
 Hier, voor jou: geen massa Parisch marmer: dat vervalt;
 vergeefse moeite zoiets aan jouw as te geven.
 Maar wel gemakkelijke taxus en wijnstokken met volle schaduw
 en mooi groen gras, vochtig van mijn tranen.
 Voor jou, lieve jongen: het blijvend blijk van mijn verdriet.
 Hierin zul je in ere blijven voor altijd.
 Later, als de Schikgodin mijn laatste jaren heeft uitgesponnen,
 moet mijn as precies zo rusten. Zo luidt mijn wil.
 (Martialis I.88)³⁴

Het gedicht is geschreven vanuit het perspectief van de achterblijvende meester, die blijkbaar rouwt om zijn gestorven, lieve slaafje. Of die meester zomaar gelijk te stellen is aan 'Martialis', zoals commentatoren graag doen,³⁵ lijkt mij de vraag, ook al zijn er verschillende gedichten waarin de ik-figuur in Martialis' werk getuigt van zijn voorkeur voor jongens, in het bijzonder jonge slaven. Het is tenslotte ook denkbaar dat het gedicht in de eerste plaats een literaire exercitie is, een oefening in het schrijven van een mooi grafgedicht, zonder dat dit noodzakelijkerwijs gevoelens van de mens Martialis weergeeft. Maar de toon is zo fraai dat het verleidelijk is deze biografische connectie toch te maken.

Martialis zelf staat hoe dan ook buiten het funeraire gedicht 93, dat kort daarna volgt. Daarin staat te lezen dat twee mannen genaamd Fabricius en Aquinus naast elkaar begraven liggen. Het gaat om militairen die samen een loffelijk leven hebben geleid, en over wie als laatste, mooiste detail wordt gezegd dat zij *vrienden* waren. Het korte gedicht lijkt in elk geval bedoeld om een gevoelige snaar bij de lezer te raken, ditmaal zonder duidelijke erotische of biografische connotaties.

³⁴ De vertaling wijkt op enkele punten af van die in Hunink (2015a).

³⁵ Vgl. Howell (1980: 293) 'a funerary epigram in which M. offers to his young slave Alcimus a tomb which will last for ever'.

In het grafdicht 101 is de rol van Martialis weer diffuser. Het gedicht, geschreven in de eerste persoon meervoud, vertelt hoe de vijftienjarige slaaf Demetrius, die trouw had gediend als secretaris, kort voor zijn dood door zijn meester wordt vrijgelaten, zodat hij als vrij man richting onderwereld kan gaan. Staat dat ‘wij’ voor ‘ik, Martialis’? Een biografische lezing, hoe problematisch ook vanuit modern oogpunt, blijft voor veel lezers een aantrekkelijke interpretatie.

De dichter laat in ieder geval zien dat hij verschillende varianten in het genre beheerst. Twee laatste grafdichten, 114 en 116, zijn gewijd aan het meisje Antulla, dochter van Faenius. Ik citeer het tweede ervan, dat wat traditioneler klinkt:

*hoc nemus aeterno cinerum sacrauit honori
Faenius et culti iugera pulchra soli.
hoc tegitur cito rapta suis Antulla sepulcro,
hoc erit Antullae mixtus uterque parens.
si cupit hunc aliquis, moneo, ne speret agellum:
perpetuo dominis seruiet iste suis.*

Dit bosje is door Faenius gewijd aan eeuwige gedachtenis van doden, met daarbij wat bunders bouwland.
In dit graf ligt Antulla, snel ontruikt aan haar familie.
Hier ook zullen Antulla's ouders bij haar komen.
Zet iemand zijn zinnen op deze plek? Vergeet het maar:
Het dient voorgoed zijn eigenaars.
(Martialis 1.116)

De twee ‘gevoelige grafdichten voor een jong meisje’ worden overigens doorbroken door een scherp spottdicht (115) in de welbekende grove stijl. Ironisch genoeg gaat het daarin ook nog over de keuze tussen mooie blanke of mooie donkere meisjes, en wordt er de spot gedreven met een zekere Procillus, die ten prooi is aan jaloezie en neigingen tot zelfmoord.

Tot slot zou ik de aandacht nog willen vestigen op twee markante gedichten uit boek 1 waarin de dichter onmiskenbaar autobiografische elementen inzet. Al eerder verwees ik naar het openingsgedicht 1 met de naam ‘Martialis’, en naar de catalogus van ‘dichterstedes’ in 61, waar de dichter zijn geboorteplaats Bilbilis noemt.³⁶ De overtreffende trap wordt hier wel bereikt in het lange gedicht 49, dat uitvoerig en in kleurrijke, lyrische bewoordingen de genoegens schildert van het leven op het land in Spanje, meer bepaald in Bilbilis. Het lijkt vrijwel onmogelijk dit fraaie gedicht te lezen zonder aan de dichter een gevoel van melancholie en heimwee toe te schrijven. Hier schrijft

36 Autobiografische elementen zijn ook aanwezig in 117, waar de naam Martialis nogmaals valt in regel 17. Verder viel zijn naam Marcus in 5.

de Spaanse *Martialis* vol verlangen over zijn verre vaderland.³⁷ En kort daarna, in 55, lezen we in een relatief lang gedicht (veertien regels) opnieuw over ‘de diepste wens van Marcus’, ofte wel *Martialis* zelf: hij wil een rustig leven op het land, op een eigen stukje grond, zonder de hectiek van de stad.

7 Authenticiteit?

De verleiding is groot de dichter op zijn woord te nemen en hier een uitdrukking van authentieke, persoonlijke gevoelens in te zien. Tegelijk is voorzichtigheid op zijn plaats. De dichter in boek 1 is duidelijk een volleerde literator, die met succes allerlei subgenres van het epigram bedrijft, en die zijn boek 1 heeft opgezet als een mooie mix van gedichten. Variatie in lengte, in metrum en in stijl en toon lijkt daarbij zijn belangrijkste ordeningscriterium.³⁸ Sommige motief-complexen, zoals meta-literaire gedichten lijken welbewust aangebracht door de hele bundel heen, met een zekere concentratie aan begin en eind, andere vinden we terug op min of meer onvoorspelbare plaatsen. En verschillende soorten humor en lichtvoetigheid zorgen ervoor dat de lezer steeds geboeid blijft en wordt vermaakt.

Martialis' streven naar een evenwichtige mengeling van thema's en motieven is in later tijden niet altijd even goed waargenomen. Ook vandaag de dag springen voor veel lezers vooral de harde, spottende gedichten eruit, terwijl men met de meer serieuze teksten soms minder goed raad weet. Botte satire en harde grappen zijn uiteindelijk misschien gemakkelijker te plaatsen dan subtielere teksten en trekken sneller de aandacht.

In deze bijdrage heb ik geprobeerd de breedte van *Martialis*' thematiek binnen het eerste boek te laten zien. Evident satirische teksten staan er naast ogenschijnlijk serieuze, persoonlijk gekleurde naast meer algemene, korte naast lange. Alles telt voor de dichter mee, het vormt voor hem één geheel. We doen hem dus geen recht als we sommige gedichten eruit lichten als ‘grappig’ of juist ‘mooi en serieus’ en andere links laten liggen, of als we bepaalde teksten lezen als directe autobiografische statements en andere afdoen als literaire spelletjes. De vraag ‘oprecht of niet’ is misschien al even weinig zinvol als de vraag ‘waargebeurd of niet’.

Intussen is het raadzaam om bij de interpretatie overal een slag om de arm te houden. Wat is humoristisch bedoeld en wat juist niet? Het staat de moderne lezer vrij om *Martialis*' harde grappen serieus te lezen als een wat bevreem-

37 Voor *Martialis*' evocatieve Spanje-gedichten in boek 1 en latere boeken, zie Hunink (2015b), verder Stanley (2014). Zijn idealiserende gedichten over ‘the good life’ worden geanalyseerd door onder meer Spisak (2007: 73-96).

38 Vanzelfsprekend is ook in de *Martialis*-literatuur op allerlei manieren gezocht naar dieper liggende structuurprincipes, zowel binnen afzonderlijke boeken als binnen combinaties van boeken en binnen het oeuvre als geheel. Meer hierover is te vinden via Holzberg (2002: 135-152).

dende uitdrukking van Romeinse smaak, en omgekeerd om de ernstiger lijkende teksten juist op te vatten als speelse of grappige varianten van literaire topoi. Martialis' gedichten zijn geen directe weergave van de Romeinse realiteit, geen een-op-een uitdrukking van Martialis' eigen leven. Te samen roepen ze juist een eigen, literaire wereld op, waar ook de 21^e eeuwse lezer toegang toe heeft. En wie daarbij zijn of haar vaste oordeel opschort kan er veel plezier beleven.

Instituut voor Historische, Literaire en Culturele Studies
 Departement Geschiedenis, Kunstgeschiedenis en Oudheid,
 Radboud Universiteit
 Erasmusplein 1
 6525 HT Nijmegen
 v.hunink@let.ru.nl

Bibliografie

- Beard, M. 2014. *Laughter in Ancient Rome. On joking, tickling, and cracking up*, Berkeley.
- Coleman, K.M. 2006. *M. Valerii Martialis liber spectaculorum*, Oxford.
- Fowler, D. 1995. 'Martial and the Book', *Ramus* 24, 31-58.
- Holzberg, N. 2002. *Martial und das antike Epigramm*, Darmstadt.
- Howell, P. 1980. *A Commentary on Book One of the Epigrams of Martial*. Londen.
- Hunink, V. 2015a. *Martialis. De waanzin van Rome, epigrammen boek 1*, Budel.
- Hunink, V. 2015b. 'Dromen van Spanje. Martialis en zijn vaderland', *Hermeneus* 87, 226-231.
- Lindsay, W.M. 1965⁸. *M. Valerius Martialis, Epigrammata*, Oxford.
- McLean, S. 2014. *Selected Epigrams, Martial*, Madison Wisconsin.
- Roman, L. 2010. 'Martial and the City of Rome', *Journal of Roman Studies* 100, 88-117.
- Rynck, P. de. 1988. 'De Nederlandse Martialisvertalingen en er voorbij. Blauwdruk van een vertaaltstudie', *Lampas* 21, 4-24.
- Seo, J. 2009. 'Plagiarism and Poetic Identity in Martial', *The American Journal of Philology* 130, 567-593.
- Shackleton Bailey, D.R. 1993. *Martial, epigrams, volume 1*, Cambridge MA/Londen.
- Spisak, A. 2007. *Martial. A social guide*, Londen.
- Stanley, F. 2014. 'Observations on Martial's Imagery of Provincial Spain', *Glotta* 90, 192-215.
- Watson, L. en P. Watson. 2003. *Martial. Select epigrams*, Cambridge.
- Williams, C. 2015. 'Too Gross for our Present Notions of Propriety. Roman homosexuality in two nineteenth-century translations of Martial's epigrams', in J. Ingleheart (ed.), *Ancient Rome and the Construction of Modern Homosexual Identities*, Oxford, 288-306.